

может быть даже, тюрьма – это все тот же древний институт возмездия? Ведь, изолируя, тюрьма осуществляет деструкцию, она уничтожает. И тем самым общество расписывается в своей неспособности быть обществом.

Список использованных источников

1. Асмолов А. Г. Психология личности / Смолова Г. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 375 с.

2. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации / Гидденс Э. – М. : Прогресс, 2003. – С. 413–421.

3. Васильев А. И. Проблемы социальной реабилитации осужденных к лишению свободы / А. И. Васильев // Проблемы исполнения уголовных наказаний. – Рязань, 1991. – С. 30–43.

4. Ветошкин С. А. Социально-педагогические условия воспитательной работы в исправительной колонии : автореф. на соискание учен. степени канд. пед. наук / С. А. Ветошкин. – Екатеринбург, 1997. – 18 с.

5. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия / Кристи Н. – М. : Прогресс, 1999. – С. 40 – 41.

6. Тюремное наказание как явление культуры и политико-правовой институт / Копытов Ю. Г. – Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШ ЮФУ АПСН, 2010. – 112 с.

7. Matthews R. Doing Time. An Introduction to the Sociology of Imprisonment / Matthews R. – Basingstoke, 1999. – P. 39.

Крупник Любов Орестівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Інституту кримінально-
виконавчої служби;

Кващук Віта Анатоліївна,

курсантка 202 групи Інституту
кримінально-виконавчої служби

ПРИЧИНИ АРЕШТУ, ОБСТАВИНИ СЛІДСТВА ТА ЗАСЛАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Розглянуто підстави та обставини арешту Тараса Шевченка. Досліджено умови його заслання, вплив цього періоду на життєву і творчу долю митця.

Ключові слова: арешт; докази; заслання; Кирило-Мефодіївське товариство; мистецтво; слідство; творчість.

Рассмотрены причины и основания ареста Тараса Шевченко. Исследованы условия его ссылки, влияние этого периода на жизненную и творческую судьбу творца.

Ключевые слова: арест; доказательства; ссылка; Кирилло-Мефодиевское общество; искусство; расследование; творчество.

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

The article deals with the motive and circumstances of Taras Shevchenko's arrest. The author shows conditions of his exile and the influence of this period on the poet's life and works.

Key words: *arrest; evidence; exile; Cyril and Mephodiyy society; art; creativity; inquest.*

2014 року виповнилось 200 років від дня народження Великого Кобзаря. Постать і творчість цього великого українця справляють винятковий вплив для формування українців як нації. Своїм талантом він гідно служив своєму народові. Тарас Григорович мав тяжке дитинство, складну долю, проте, завжди ризикуючи своєю свободою, не зупинявся і не зраджував своїм переконанням як у творчості, так і в житті.

З 47 років, прожитих Тарасом Шевченком, шість років навчання у Петербурзькій академії мистецтв та три роки “вільного художництва” перед арештом у справі Кирило-Мефодіївського товариства – оце, власне, і все вільне життя Тараса Шевченка. Він 24 роки був кріпаком, а 10 років відбував покарання за свою безкомпромісність. Кожен твір, написаний ним, сприймався царською цензурою як крамола, оскільки ставав яскравим свідченням реального становища українців: показував знущання поміщиків над селянами, хабарництво чиновників, містив виразне усвідомлення історичної долі свого народу. Проте він добре знав життя, знав людей з усіх станів суспільства і в умовах задушливої атмосфери царського режиму мав мужність писати й говорити правду.

Ще у молоді роки Тарас Шевченко цілком сформувався як людина чітко окреслених політичних симпатій та антипатій. Він мав власне, досить радикальне ставлення до Російської імперії, жорстоким і нещадним символом якої були для нього Петро I і Катерина II [4, с. 370]. Апофеозом Шевченкових історичних поглядів стала поема-містерія “Великий льох” (1845). Занепад незалежності України автор пов’язує з трьома найвиразнішими, на його думку, подіями: Переяславською угодою (1654), Полтавською битвою (1709) і зруйнуванням Запорозької Січі (1775). Поширювані в рукописних списках Шевченкові твори зачували напам’ять люди різних соціальних верств.

Сам Тарас Шевченко багато їздив по Україні, то як вільний художник (1843–1845 рр.), змальовуючи краєвиди та жанрові картини на історичні та етнографічні теми для майбутнього видання альбому “Живописная Украина”, то виконуючи протягом 1845–1847 рр. доручення Київської археографічної комісії щодо замальовок і опису архітектурних споруд та інших пам’яток української історичної старовини. Під час цих подорожей він не раз висловлював свої вільнодумні погляди. Був у ньому внутрішній потяг до світу високої культури й інтелігентних кіл. Він став відомим у Петербурзі портретистом, мав багато замовлень, добре одягався, відвідував театри, вів світське життя [4, с. 364].

1846 року в Києві сформувалась перша в історії України нелегальна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство. До передової групи цієї організації ввійшов Тарас Шевченко. Товариство мало на меті: національне

і соціальне визволення України, скасування кріпацтва, станових привілеїв, виступало проти царизму і всієї системи самодержавного ладу, за проголошення свободи совісті, рівності й братерства для українського та інших народів, насамперед слов'янських. Йшлося про створення федерації (або конфедерації) слов'янських народів, об'єднаних в одній державі. Під впливом Тараса Шевченка було укладено статут та інші програмні документи кирило-мефодіївців. Основним засобом досягнення мети більшість кирило-мефодіївців уважала просвітницьку пропаганду. Натомість Тарас Шевченко пропонував вдатися до рішучих практичних дій, аж до насильницького повалення феодально-кріпосницького ладу Російської імперії. До цього закликали його поетичні твори “Сон”, “Кавказ”, “І мертвим, і живим” та ін., що зачитувались на засіданнях товариства [5, с. 67].

1847 року за доносом студента Київського університету Олексія Петрова Кирило-Мефодіївське товариство було викрите царською владою. Тараса Шевченка заарештували в Києві під час переправи через Дніпро. Це було в день весілля члена Кирило-Мефодіївського товариства Миколи Костомарова, на якому Тарас Григорович був дружбою. Оскільки арешт відбувся в день весілля, всі “братчики” були у святковому весільному одязі. Як згадував Тарас Шевченко: “Щойно я увійшов на пором, щоб переправитися, як зі мною трапилося таке, що й не варто було б розповідати на ніч. Мене заарештували і, посадивши з ким слід на візок, відправили в самий Петербург!”. На цьому ж поромі перебував гусарський офіцер, родич подруги Варвари Рєпніної – Глафіри Дунін-Борковських (В. Рєпніна була закохана в Т. Шевченка). Офіцер був великим шанувальником поезії Тараса Шевченка. Здогадуючись, що у валізі поета лежить заборонений плід його музи, він хотів зіштовхнути валізу у воду, але поет не допустив до цього. Потім гусар пропонував поліцейському агенту значні гроші (хоч він був не з багатих людей) за знищення деяких віршів, але той не погодився, ймовірно, тому тільки, що під час обшуку арештованого перебували свідки, які могли донести начальству про його дії [1, с. 62].

З Києва Тараса Шевченка відвезли до Петербурга і посадили до Петропавлівської фортеці. Усю дорогу він був надзвичайно веселий, жартував, співав пісні. Якийсь жандармський офіцер перед допитом сказав йому: “Бог милостивий, Тарас Григорович, ви виправдаєтеся, і тоді – заспіває ваша муза!”, на що той відповів: “Не який чорт нас усіх заніс, коли не ся бісова муза” [1, с. 17]. Бадьорий настроїв не покидав його й під час слідства. На допиті Тарасу Григоровичу було поставлено 22 запитання, на які він відповів, заперечуючи всі факти, в яких було висвітлено його належність до Кирило-Мефодіївського братства, не видавши нікого. Проте залишалась ще одна проблема – вірші, на що не було виправдання, і Тарас Григорович відповів: “Малороссиянам нравились мои стихи и я сочинял и читал им без всякой цели; списывать не давал, а был неосторожен, что не прятал” [1, с. 253–254].

Участь у Кирило-Мефодіївському товаристві не була доведена, але документом для обвинувачення був альбом “Три літа”, поема “Сон”, в яких в

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

образливій формі поет писав про царя і царицю. Як відомо з усіх членів Кирило-Мефодіївського товариства найбільш жорстоко Микола I розправився з Тарасом Шевченком. 30 травня 1847 поета було засуджено до заслання рядовим солдатом в Окремий Оренбурзький корпус з особистою резолюцією Миколи I: "...під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати". Це була особиста помста імператора. Микола I "не тільки виявився в справі Шевченка жорстоким імперським владикою-деспотом, який ясно усвідомлював небезпеку українського самостійництва. Він виявив тут свою дріб'язкову мстивість, повернувши Шевченка в ще тяжче рабство, ніж те, з якого дев'ять років потому його викупили. Микола, безумовно, усвідомлював, що прирікає поета на невимовні страждання, заганняючи Шевченка в глухий гарнізон на край землі, віддаючи до рук тупих унтер-офіцерів, які мали стежити, щоб він "не був надто розумний" [4, с. 366].

Але Тарас Шевченко тримався мужньо. Зі спогадів Миколи Костомарова відомо: "Виглянувши у вікно, я побачив, як вивели Шевченка і посадили в екіпаж: його відправляли у військове відомство. Побачивши мене, він посміхнувся, зняв картуз і привітно кланявся. Вирок над собою він вислухав з незворушним спокоєм". Поет тримався впевнено, іноді навіть жартував: "Після допиту, йдучи поруч зі мною, Тарас Григорович вимовив: Не журися, Миколо, доведеться ще нам у купі жити" [2, с. 135]. Така його поведінка дивувала всіх.

Великої уваги заслуговує невільницьке життя Тараса Шевченка, адже саме в часи заслання він творив надзвичайно чуттєво та по-особливому. Творчість періоду заслання (1847–1857 рр.) вплинула на світосприйняття митця, змінилось й звучання його творінь – відчувається почуття самотності, туга за рідним краєм, здатність до самозречення в ім'я Вітчизни. Про твердість духу поета свідчить те, що, перебуваючи в ув'язненні, він не переставав писати вірші, які вже на засланні об'єднав у цикл "В казематі" з підзаголовком "Моим соузникам посвящаю" [6, с. 11–20; 549–570]. До циклу "В казематі" увійшли 13 віршів, згодом поет додав ще два, написані в Орській фортеці, в яких, звертаючись до своїх однодумців, просить їх поважати одне одного, любити Україну попри все.

У своїх спогадах Тарас Григорович зазначав, що по прибутті в Оренбурзький край йому впала в очі велика кількість військових. Тут було багато політичних засланців. До нього прихильно ставився комендант Орської фортеці генерал-майор Ісаєв, дозволивши йому жити на приватній квартирі й спілкуватись з польськими засланцями. Але після смерті Ісаєва життя Тараса Шевченка змінилось. Шевченка перевели до казарми, де він щоденно підлягав муштрі і неодноразово перебував на гауптвахті. Писати й малювати поетові було заборонено, а приладдя для малювання, відібрані під час арешту і з Третього відділу так і не повернули [4]. Утіхою зраненій душі стала поезія "Не для людей и не для славы пишу я теперь эти стихи, а для себя, милые братья. Мне легче становится в неволе, когда я пишу их, и они радуют мою бедную, убогую душу" [1, с. 18]. Кожен рік (1847–1850 рр.) поет робив невеликі

книжечки і носив їх за халявою чобота. У них він заносив свої вірші. А самі книжки називав “захалаявними”.

Свою творчість Тарас Шевченко продовжив під час Аральської описової експедиції (1848–1849 рр.), до складу якої він офіційно ввійшов як художник. В експедиції поет прожив близько півроку, користуючись широкою свободою. Формально він вважався солдатом, але насправді не ніс ніякої служби, скинув навіть солдатську шинель, жив не в казармах, а у флігелі, наданому в його розпорядження ад’ютантом Обручева, в якому влаштував справжню майстерню. Мало того, незважаючи на не скасовану заборону малювати, лейтенант Бутаков формально представив роботу Шевченка (альбом видів берегів Аральського моря) головному начальнику краю Обручеву й атестував його як корисного працівника у виконанні доручення, покладеного на експедицію. Потім його залишили в Оренбурзі “закінчувати роботу над малюнками”, де він жив у домі капітана Герна.

Тарас Григорович мав можливість спостерігати та фіксувати у малюнках незайману природу Аралу та Сирдар’ї. Його малюнки відтворювали природні особливості Приаралля. У них відчувається гуманне ставлення до казахського народу, зацікавленість його життям, працею, побутом: “Здесь так много нового; киргизы так живописны, так оригинальны и наивны, сами просятся под карандаш!..” [1, с. 19]. Тарас Шевченко називав місцеве населення не казахами, а киргизами, оскільки в Російській імперії до народів Середньої Азії було зневажливе ставлення і узагальнена назва “киргизи”.

Хоч перший період перебування Тараса Шевченка в Орській фортеці був надто тяжкий для нього, він ще якимось зносив своє нещастя. Проте у травні 1850 р. його знову привезли туди під суворий нагляд і помістили разом з арештантами, з якими він виконував усі призначені для них роботи. Так Тарас Шевченко повною мірою пізнав становище ув’язненого. Про цей дуже важкий для нього час Тарас Шевченко не любив згадувати й говорити, і подробиці його життя за ті п’ять місяців, мабуть, нікому не відомі.

Після Аралу на Тараса Шевченка очікувало ще одне випробування. За доносом прапорщика М. Ісаєва поета відправляють до Ново-Петровського укріплення. Ново-Петровська фортеця була заснована 1846 р. на березі Каспійського моря на півострові Мангишлак. Місцевість пустельна і непривітна. “Песок да камень, – писав Шевченко, – хоть бы травка, хоть бы деревцо – ничего нет!.. Смотришь, смотришь, да такая тебя тоска возьмет, просто хоть удавись, да удавись нечем!..” [1, с. 23]. У цю пустелю він привіз з собою вербову гілку й посадив. Через деякий час устромлена гілка стала великою розлогою вербою, під якою Тарас Григорович любив відпочивати. Дуже суворо та жорстоко ставилися тут до Шевченка: “Іду вулицею, стрічаю офіцера; треба шапку зняти, а я якимось замислився та й зняв шапку не тією рукою, якою приписано в “Уставі”. За це мене, раба Божого, під арешт на тиждень...” [1, с. 65].

Перебування Тараса Шевченка у Казахстані не обмежується Аралом та Мангишлаком. У травні 1851 р. до Ново-Петровської фортеці прибула

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

експедиція штабс-капітана О. Антипова, що мала завдання дослідити підніжжя Західного Каратау на предмет виявлення кам'яного вугілля. Тараса Шевченка взяли в експедицію. Він намалював майже 70 малюнків краєвидів. Щоб уявити, які випробування дісталися експедиції, вистачить подивитись на географічну карту – пустелі Каракуми, Кизилкуми, переправа через Амудар'ю та Сирдар'ю; спека і спрага. Важко було поету, але це була і творчість, нові враження, це був відпочинок від солдатської муштри. З 1853 року комендантом Ново-Петровської фортеці став майор І. Усков, який з розумінням і співчуттям ставився до поета, умови його життя трохи пом'якшилися і полегшали. Тарас Григорович не завжди був готовий розділяти дозвілля з іншими ув'язненими. Він навіть почав виробляти з алебастру статуєтки та різні фігурки, які потім подарував друзям і роздав усім бажаним. Тарас Шевченко також шукав порятунку в книгах, але вони в Ново-Петровській фортеці були рідкістю. Найбільшу втіху для Тараса Шевченка становили в цей час листи від близьких людей і приятелів. Проте земляки і старі друзі були не особливо щедрі, більшу увагу виявили поляки, з якими він зблизився ще в Орській фортеці та які отримали свободу значно раніше від нього. Таким чином, за читанням, малюванням, ліпкою вигнанець відпочивав від вражень, одержаних в оточенні ув'язнених.

Але особливу відраду він знаходив у товаристві дітей. Коменданта Усков мав двох дочок і Шевченко, який узагалі дуже любив дітей, швидко став для них немов рідний. Діти називали його “дядько Горич”. Він розповідав їм про свою Батьківщину, робив вудочки, плів кошики, співав пісні, а також навчав їх грамоти. Він зблизився і з самим Усковим, його дружиною.

Після смерті Миколи І на Тараса Шевченка не була поширена амністія політичним в'язням і засланням. Проте на прохання графині Толстої і за згодою графа Толстого 21 липня 1857 р. поета було оповіщено про його звільнення. У день від'їзду Тараса Григоровича з фортеці були сердечні проводи. Не обійшлося і без сліз усіх тих, для кого він став близьким. Це були сльози радості за повернену йому волю. Після довгого очікування та підготовок 2 серпня він вийшов з Ново-Петровська і направився через Астрахань у Петербург, щоб подякувати родині Толстих. Також не забував Шевченко родини Ускових. Він писав їм довгі докладні листи, завжди з особливою сердечністю запитуючи про свою улюбленицю Наташеньку, яка у відповіді свого батька завжди клала для дорогого доброго дядька “Тараса Горича” малюнки чи квіти [1, с. 116].

Життя Тараса Григоровича Шевченка в засланні було різним, іноді йому вдавалося з допомогою свого таланту звільнитися від мук, але морально муки продовжувались весь час, про що свідчать листи до друзів Тараса Григоровича, в яких він описував своє тяжке життя в засланні, а також його вірші, але митець пройшов усі випробування гордо та мужньо. В одному з віршів Тарас Шевченко висловився афористично: “Караюсь, мучуся... але не каюсь!..” [6, с. 47] – це відповідь всім, хто чекав від поета каяття, хто хотів, щоб поет або замовк назавжди, або прославляв своїх мучителів. Але фізичні й духовні страждання лиш загартували волю поета.

Проте період заслання підірвав фізичне здоров'я поета, але не зламав його духу. Слабкий фізично, він ще більше зміцнив дух, створивши у засланні ще гостріші, ще прекрасніші твори, які викривали несправедливість і кривду царизму, тугу за Україною. Гнів і обурення поета, можливо, втома від постійної і повсякчасної неправди виливаються в різкі, але виважені строфи. Уже не в змозі тримати почуття в собі, Кобзар виливає їх на папір. Твори цього періоду настільки емоційні, настільки палкі, що жоден читач не може не перейнятися їх настроєм.

Список використаних джерел

1. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників [Електронний ресурс]. – К., 1958. – 439 с. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/biogr07.htm>
2. Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц / Н. Белозерский // Киевская старина. – 1882. – октябрь.
3. Костомаров М. І. Спогади про Тараса Шевченка / Костомаров М. І. – К., Дніпро, 1982.
4. Невільницька лірика Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrtvory.com.ua/>
5. Попович М. В. Нарис історії культури України / Попович М. В. – К. : Артк, 1998. – 728 с.
6. Сарбей В. Тарас Шевченко / В. Сарбей // Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Абліцов, О. Божко та ін. – К. : Україна, 1995. – С. 63–69.
7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. / Шевченко Т. Г. – К., 2003. – Т. 2 : Поезія 1847–1861.
8. Шевченко Т. Г. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю: зібрання творів : у 6 т. / Шевченко Т. Г. – К., 2003. – Т. 6.